

О`ЗБЕК TILIDA HIKMATLI SO`ZLARNING O`RGANILISH TARIXI

Pardaboyeva Muxlisa Zokir qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti
o`zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolamizda barqaror birliklarning tarkibiy qismini tashkil etuvchi hikmatli so`zlar xususida so`z yuritiladi. Hikmatli so`zlarning kelib chiqishi va uning tarixiga nazar tashlaymiz .

**Kalit so`zlar:** hikmatli so`z, aforizm, tibbiyotda aforizm tushunchasi , adabiyotda aforizm tushunchasi, zamonaviy adabiyotda aforizm tushunchasi

Xalqimiz orasida “Shirin so`z - tan ozig`i , achchiq so`z – jon qozig`i ” degan g`ozal naql yuradi. Bu naqlar bejiz xalqimiz orasida ommabop bo`lgan emas. Tilimizni shirin qiladigan ham , achchiq qiladigan ham so`zdir. So`zlarimiz orasida esa albatta qadim qadimdan qolgan, ajdodlarimizdan meros bo`lgan maqollar, matallar, hikmatli so`z-u, iboralar bilan bezalgan. Bugungi kunda esa biz ulardan beixtiyor foydalanamiz-u, ammo ularning qay yo`sinda paydo bo`lgani yohud qachon, qayerda yaratilgani haqida hech qiziqib ko`rmaganmiz.

Ayrim adabiyotlarga nazar tashlaydigan bo`lsak, yuqorida tilga olingan maqollar-matallar iboralar , hikmatli so`zlar bir nom bilan barqaror birikmalar deb yuritiladi.

Ikki va undan ortiq so'zlarning o'zaro barqaror munosabatidan tashkil topgan, nutq jarayoniga tayyor holda olib kiriluvchi, til egalari xotirasida imkoniyat sifatida mavjud bo'lgan til birliklari **barqaror birikmalar** deyiladi. Barqaror birikmalarning eng xarakterli belgilari quyidagilar:

1. Nutq jarayoniga qadar tilda mavjudlik: nutqqa tayyor holda olib kirishlik.
2. Ma'no butunligi.
3. Tuzilishi va tarkibining barqarorligi.

Barqaror birikmalardan o'rinli foydalanish nutq go'zalligini ta'minlaydi, shuning uchun ular nutqimiz ko'rki hisoblanadi. Barqaror birikmalar nutqqa tayyor holda olib kirilishi tarkibiy qismlarining barqarorligi belgisiga ko'ra umumiylikni tashkil etsa ham, ma'no butunligi nuqtayi nazaridan turlichadir. Shunga ko'ra barqaror birikmalar quyidagi guruhlariga bo'linadi:

1. Maqol va matallar
2. Hikmatli so`zlar (aforizmlar)
3. Iboralar (frazologizmlar)

Hikmatli so`zlar (aforizm). Aforizm - fikrni ixcham, izchil ko'rinishda yopiq tarzda ifodalashga qaratilgan ixcham bayon yoki jumladir. U juda muhim savol tug'diradi: "U nutqimizda qachon paydo bo'ldi? Bu tushuncha uzoq vaqtdan beri ma'lummi yoki yaqinda paydo bo'lganmi?" Bu savolga aniq javob berish uchun tarixni o'rganish kerak. Biroq siz ehtiyot bo'lishingiz kerak va ikkita jihatni hisobga olishingiz kerak: aforizm janr va so'z sifatida. Bu tushuncha uzoq vaqtdan beri ma'lum. Miloddan avvalgi V asrda qadimgi yunon olimi Gippokrat, tibbiyotda aforizmlar haqida risola yozgan. U ba'zi kasalliklarning diagnostikasi va alomatlari to'g'risida, shuningdek ularni qanday qilib oldini olish va ularni davolovchi haqida xabar berdi. Bugungi kunda

ko'pchilik bunday fikrlarni biladi: "Hayot - bu qisqa makon, san'at abadiydir", "Yomonlik qilma - abadiy qo'rquvda bo'lmasan" va hokazo. Antik adabiyotlarda ham ushbu tushunchaning ishlatilishi haqida gaplar bo'lishi mumkin. 8-asrda Dante "aforizm" tibbiy atamadir deya jar sola boshlaydi. Vaqt o'tishi bilan u boshqa sohalarga tarqaldi. U tabiiy fanlar, siyosat, falsafa va huquqshunoslikda paydo bo'ldi Antonio Perezning aytishicha, aforizm - axloq haqidagi siyosiy qarashlaridir. Ko'plab tadqiqotchilar adabiy va badiiy shaklga ega ekanligiga ishonishadi. Faqat 18 asrda Rossiyada bunday tushuncha mavjud edi. "Aforizm" so'zining ma'nosi tibbiyot va adabiyot nuqtai nazaridan talqin qilingan. XIX asrning boshida aforizmlar deb nomlangan kitoblarning ko'rinishi paydo bo'ldi. Shunday qilib, K.Smitten "Aforizm yoki turli xil yozuvchilarning tanlangan tushunchalari ..." nomli to'plam nashr etdi. So'ngra bunday bayonotlar bilan kitoblar paydo bo'ldi va keyinchalik bu atama ayniqsa mashhur bo'ldi. XX asr oxirida "aforizm" deb nomlangan kitoblar paydo bo'la boshladi. Bugungi kunda ushbu atama adabiy ma'noda qabul qilinadi. Aforizmning tarixi janr sifatida qarama-qarshilik va murakkablik bilan qarashadi, ammo avvalgi mavzuga qaraganda bir xil va muhimroqdir. Aforizm so'zining ma'nosi qanday ma'noga ega degan savolga hech kim aniq javob bera olmaydi. Germaniyada faqatgina zamonaviy adabiyotlarda paydo bo'lgan va janr bilan aloqasi yo'qligiga ishonishadi. Biroq, boshqa olimlar bu aforizmning bayonot ekanini ta'kidlashadi. Shuning uchun ham uning tarixini so'zma-so'z nuqtai nazaridan ko'rib chiqish kerak. Zamonaviy adabiyotlar so'z va og'zaki so'zlar bir xil deb hisoblaydi. Bugungi kunda ushbu tushunchalar qadimgi mutafakkirlarning nomlari bilan chambarchas bog'liqdir. Antik va zamonaviy so'zlar aforizmlar deb nomlanadi. Bularning barchasi bir janrga tegishlilikini ko'rsatadi. Boshqacha qilib aytganda, aforizmlar zamonaviy so'zlardir va so'zlar ularning o'tmishidir. Ular, albatta, o'ziga xos xususiyatlariga ega. Uyg'onish davrida aforizmlar Evropa bo'ylab tarqaldi. Erasmus Rotterdamning "Adagiya" asarida juda ko'p hikmatli so'zlar va maqollar to'plangan. Angliyada Wald, Shaw, Smiles va boshqalar aforizmlarni yaratdi, 19-asrning oxirida ular «aforizm» so'zining nazariy va leksik ma'nosini o'rganishga kirishildi.

Bugungi kunda zamonaviy adabiyotimizda aforizmlardan foydalanmaydigan yohud ular yordamida o'z asarlarini bezamaydigan adib-u adibalarimizni topish qiyin. Aforizmlar bir so'z bilan aytganda nutqimizning go'zalligiga yanada go'zallik qo'shadigan, fikrimizni jozibali qilishga ko'maklashuvchi vosita hisoblanadi. Hikmatli so'zlardan unumli va o'rinli foydalanish ham yozuvchi uchun, ham o'quvchi uchun alohida zavq bag'ishlaydi.